

Милош Цветковић

Византолошки институт САНУ

e-mail: milos.cvetkovic@vi.sanu.ac.rs

О „ЕТНИЧКИМ ЕПИСКОПИЈАМА” ЦАРИГРАДСКЕ ЦРКВЕ ОД VII ДО XI ВЕКА*

Апстракт: Текст је посвећен улози Цариградске цркве у христјанизацији и византинизацији варварских и паганских скупина у Ромејском царству од VII до XI века, са посебним нагласком на улози „етничких епископија”, односно црквених катедр унутар Константинопољске патријаршије, које су основане с циљем покрштавања и интеграције одређених неромејских и нехришћанских скупина у византијско друштво. Истраживање је засновано првенствено на анализи садржаја notiција Цариградске цркве и аката црквених сабора, затим сигилографске грађе, као и наративних извора.

Кључне речи: Цариградска црква, етничке епископије, Другувитија, Смољани, Вагенитија, Маина, Турци Вардариоти, Готија

Византијски писац Јован Каминијат у свом спису о арабљанском заузећу Солуна 904. године запажа како су Скити (мислећи, заправо, на Бугаре) крштењем постали слични *христоименом народу*, указујући на значај који је христјанизација имала у византијској политици.¹ Покрштавањем варварских скупина изван граница Царства, Цариград је те народе уводио у свој цивилизацијски круг, а они су постепено прихватили културне обрасце и правне тековине Источне римске империје. Када је пак реч о заједницама унутар Византије, према њима је испољен већи степен политичке и војне доминације, но то није увек било довољно за потпуно интегрисање различитих неромејских етноса у византијско друштво. Држава се због тога ослањала на делатност Цркве, чији су инструменти у процесу византинизације варвара имали важну улогу.

Велика сеоба народа у доба касне антике отворила је варварима врата Рима. Источни део Римске империје успео је тада, за разлику од западног, да се избори са варварским најездама, но оне нису прошле без последица ни када је у питању територија на којој се постепено развијала цивилизација означена у историографским круговима византијским именом. Посебно тешку кризу изазвале су најезде Словена и Авара, који су крајем VI и у првим деценијама VII столећа опустошили значајан део Балканског

* Чланак је настао у оквиру рада који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14/ 200171 који је склопљен са Византолошким институтом САНУ. Текст представља проширену верзију саопштења, које је прочитано на Седмој националној конференцији византолога у Београду (22–25. јун 2021), под насловом *Улога Цариградске цркве у укључивању неромејских етничких скупина у Византијску државу и друштво од VII до XI века*.

¹ *Scythians*, 10. Коматина 2014, 288 нап. 268, сматра да је реч о Бугарима, насупротив старијем схватању, према којем су у питању Словени из околине Солуна, *VIII/1*, 268 нап. 6 (Рајковић).

полуострва. Крајем VII века на Балкан долазе и Бугари, који заснивају државну заједницу на североистоку Полуострва. Током VII столећа била је угрожена и источна граница Византије. Цариград је успео да се одупре инвазији Персијанаца током 20-их година али је недуго затим уследио продор Арабљана и губитакседа у Сирији, Палестини, Египту и другим крајевима.²

Константинопољски владајући кругови су већ средином VII столећа отпочели са реокупацијом изгубљених територија низом војних похода, који су за последицу имали постепено ширење граница Византије. Потпуна реокупација балканских земаља заокружена је почетком XI века у доба цара Василија II (976–1025), док су крајњи домети Цариграда у погледу обнове власти на источним границама били скромнији. Изузев делова Јерменије и Сирије, ромејска војска није успевала да се пробије дубље на исток.³

Повратком територија, посебно оних на Балкану, Цариград је дошао у додир са различитим словенским племенима, Бугарима, као и са потомцима некадашњих Римљана, који су због словенског досељавања остали одвојени од матице, развивши у столећима изолованог живота одређене особености које су их чиниле унеколико различитим од ромејских сродника. Побројане скупине – које је требало интегрисати или реинтегрисати – имале су засебан историјски развој и друге специфичности, услед чега је држава прилагођавала свој приступ свакој од њих. Запажају се, међутим, извесне сличности у методама које је Цариград примењивао приликом укључивања поменутих заједница у ромејску државу и друштво. Избор метода зависио је понајвише од начина на који су конкретне етничке скупине дошле на византијску територију.

Народе који су силом заузели некадашње ромејске земље требало је силом и потчинити. У таквом случају процес је, по правилу, отпочињао делатношћу централне власти кроз организацију великих војних похода, одлучујућих за поновно успостављање власти. Међутим, услед немогућности непрекидног коришћења великих војних ресурса у реокупираним провинцијама, оружје је у том процесу замењено политичким средствима, због чега је и локална власт добила истакнуту улогу.

С друге стране, потомке римског живља који су због варварских најезди остали одсечени од матице и развијали се у дужем периоду изоловано, било је могуће интегрисати без употребе војне силе. У случају тих скупина, као и код народа који су насељавани у склопу колонизаторских мера широм Царства, процес интеграције су од почетка углавном водили органи локалне управе.⁴

Институционална веза између различитих етничких заједница и византијских власти остваривана је преко племенских старешина којима је ромејска власт додељивала одређена звања и у складу с тим почасна достојанства. Они су на тај начин укључивани у хијерархијски систем ромејских чиновника на чијем се врху налазио цар. Заједнице које су потчињене силом, али и све оне који су своје протодржавне творевине развијале без утицаја Цариграда, византијска власт је организовала у форму аутономних етничких архонтија, са племенским кнежевима – архонтима – на челу. Архонтско звање су носили словенски главари, затим старешине Сермисијана, Маињана на Пелопонезу и Влаха Хеладе – потомака некадашњих становника Римског царства – као и прваци загонетних Вихита и Евидита. У почетку су на челу скупина били архонти племенског порекла, да би се временом усталила пракса именовања Ромеја на те дужности. На другој страни, колонисти који су пресељавани с једног на други крај Царства били су организовани у виду јединица које, углавном, нису имале висок степен самоуправе. Колонисти су, по

2 Острогорски 1959, 99–103, 109–121, 125–133.

3 О крајњим дометима реокупације и организацији власти писала је Krsmanović 2008.

4 Цветковић 2019б, 75 сл.

правилу, били уклапани у постојеће тематске структуре, а једини траг њихове особености могао се пратити кроз назив нижих тематских војно-управних јединица – турми – које су називане етничким именима: турме Мардаита пелопонеске, кефалонијске и никопољске теме, турме Персијанаца (хурамита), турма Бугара на Халкидици, турма Гота, или загонетних Евидита. Архонтије и турме су били најчешћи облици организовања неромејских етничких заједница, посебно на Балкану, али је било и других војно-управних форми, првенствено у Малој Азији, где извори бележе округ са катепаном Мардаита на челу, као и персијску (хурамитску) јединицу предвођену ексусијастом.⁵

Делатност локалних тематских структура није, ипак, увек била довољна за потпуну интеграцију. Византинизација је захтевала не само признавање власти ромејског цара, извршавање војних и пореских обавеза, већ и укључивање тих народа у ромејски цивилизацијски круг. То се могло постићи покрштавањем, прихватањем ромејске културе, правних норми итд. Главну улогу у том послу постепено је од државних органа преузимала Црква. Усаглашену делатност државе и цркве илуструје један одељак из *Тактика* цара Лава VI Мудрог (886–912), у коме аутор пише како је пређашњи цар Василије I (867–886) Словене *погрчио, подредио ромејским архонтима и покрстио*, придобивши их на тај начин да се боре на њиховој страни.⁶ Иако се цитирани податак, по свему судећи, односи на Словене у грчком окружењу (Хелада и Пелопонез), оправдано је претпоставити да се на сличан начин поступало и са другим варварским заједницама у Царству.⁷

Историјски извори који употпуњују наша сазнања о християнизацији и византинизацији неромејских скупина унутар Царства нису бројни. За разлику од мисионарске делатности код Хазара или нпр. у Великој Моравској,⁸ када је реч о покрштавању различитих народа у самој Византији, обавештења, похрањена у историјским изворима којима данас располажемо, прилично су штура. Нису сачувани подаци о мисијама и слању учених људи с циљем проповедања хришћанске вере. О покрштавању варвара унутар Царства сведочи тек понеки податак.

Християнизација је, по правилу, отпочињала крштењем племенских поглавара и друштвене елите. Давање или додавање нових имена хришћанског порекла племенским првацима сликовито указује на тај процес, а посебно су илустративни примери владара бугарске и српске државе, као и припадника тамошњих владајућих лоза.⁹ Историографија, међутим, не поседује у довољној мери податке о старешинама варварских и паганских етнархија у самој Византији, па ни о њиховим именима, услед чега су и домети науке у том погледу посве ограничени. У изворима је забележено свега неколико имена лица која су носила архонтске титуле. Сачувана су, наиме, сведочанства о архонту Велегезита Тихомиру (на печату чији се настанак датира у прву половину VIII века),¹⁰ архонту Велзителије Акамиру (помиње га хроничар Теофан у вези са догађајима с краја VIII века),¹¹ архонтима Вагинитије/Вагенитије Илариону (на печату израђеном, по претпоставкама истраживача, у IX или X веку)¹² и Теодору (печат из VII–VIII столећа),¹³

5 Цветковић 2019б, 82 сл.

6 *Tactica*, 470.

7 Коматина 2014, 289–290.

8 Коматина 2014, 144–163, 183–196.

9 *ИСН*, 150 сл. (Ћирковић). *ИНБ*, 213 сл. (Гюзелев). С тим у вези треба поменути и случај персијског/хурамитског војсковође Насера, који је по преласку на византијску страну у доба цара Теофила (829–842) прешао у хришћанство и добио ново име – Теофоб, Rekaуа 1974, 43f; Grégoire 1934, 186f.

10 Seibt 1999, 28.

11 *Theophanes*, 473–474.

12 *PmbZ* [867–1025], n° 22605.

13 *PmbZ* [641–867], n° 7481*.

као и о Михаилу Карсеру, архонту склавоархонтије (белешка о њему је сачувана у једном од аката архива Ивиронског манастира из XI столећа).¹⁴ За разлику од Тихомира и Акамира, чија имена потенцијало указују на њихово словенско порекло, преостали архонти о којима је реч могли су бити покрштени и хеленизовани Словени, али се, истовремено, међу њима могу наћи и чиновници ромејског порекла. С тим у вези треба поменути и постављење Методија, будућег словенског апостола, на чело једне склавиније/кнежевине/архонтије током прве половине IX века.¹⁵ Сходно реченом, историчарима остаје да улогу Цркве и сам ток християнизације расветле реконструкцијом институционалних оквира путем којих је тај процес оствариван.¹⁶

Цариградска црква је своју делатност на том пољу спроводила кроз организовану мрежу епископија, потчињених аутокефалних архиепископија¹⁷ и митрополија, а неке од њих се с тим у вези посебно издвајају – на првом месту, новоформиране епископске катедре чији називи сведоче о специфичном етничком саставу пастве. О тим – назовимо их – *етничким епископијама* податке црпемо понајвише из *Нотиција Константинопољске цркве*, као и из аката црквених сабора, а оне се у поменутих изворима појављују током последњих деценија IX века. Такав је случај са епископијом Другувитије¹⁸ (која се налазила у црквеној провинцији Тесалије, са митрополитским седиштем у Солуну), а њен назив говори о повезаности са словенским Другувитима у солунској регији; у истој провинцији ће се нешто касније појавити и епископија Сагуданија,¹⁹ која се би се, можда, могла довести у везу са словенским племеном Сагудата; крајем IX столећа бележимо постојање и епископије Смолена²⁰ – односно словенских Смољана (у провинцији Македоније са митрополијом Филипи); за племе Словена Вајунита у то доба, дакле у другој половини IX века, везује се пак делатност епископа Вагениције²¹; коначно, извори бележе и епископије несловенских заједница, попут црквене катедре Маине на Пелопонезу, која је остваривала надлежност над тамошњим *Хеленима*,²² а почетком наредног X столећа и епископију

14 *Actes d'Iviron II*, n° 35, p. 104.

15 *Vita Methodii*, 153. Cf. Tachiaos 1993–1994, 46–61.

16 На овом месту су по страни остављени главари етнархија које су већ биле хришћанске, те нису покрштаване, попут архонта Сермисијана, затим заповедника влашке јединице у Хелади, или старешина Мардаита (у Малој Азији и на Балкану). Изузети су и прваци загонетних Вихита и Евидита, будући да се о њиховом етничком и верском пореклу услед недостатка изворних сведочанстава не може пуно тога рећи. За више детаља о старешинама етничких архонтија, вид. Цветковић 2019б, 85–86.

17 Аутокефалне архиепископије о којима је реч представљају заправо некадашње епископске столице које су уздигнуте на архиепископски ранг али без суфрагана, при чему су њихови поглавари и даље били подређени васељенском патријарху у Цариграду. О тој категорији недавно су писали Blanchet, Vetochnikov 2021, 55–57.

18 Δρουγουβίτεια/Δουρουβίτεια, *Notitiae*, n°s 7²⁹⁹, 9¹⁸⁵, 10²¹⁸, 13²²⁸, 824, 827 (Καμπανία, Κάστριον ἤτοι). Познат је, такође, и Петар, епископ Другувитије, који је учествовао на тзв. Фотијевом сабору 879/880. године, Mansi 1772, XVII, 376.

19 Σαγυδάνεα ἤτοι Πέτρα, *Notitiae*, n° 13⁸²⁸. О потенцијалној вези са словенским Сагудатима, Живковић 2002, 252.

20 Σμόλαινα/ενα, *Notitiae*, n°s 7⁶¹⁸, 9⁴⁹², 10⁵⁸², 13⁶³².

21 Епископија није забележена у *Нотицијама Цариградске цркве*. О њеном постојању сведочи учешће вагеницијског епископа Стефана на поменутом Фотијевом сабору 879/880. године, Mansi 1772, XVII, 376. Будући да о њој нема других података, оправдано је претпоставити да је речена црквена катедра била ефемерног карактера, и да је после извесног времена уступила јурисдикцију над тамошњим Словенима некој од суседних епископија, Коматина 2014, 289 нап. 275.

22 Маињани су, како пише Константин VII Порфирогенит у 50. глави *Списа о управљању царством*, потицали од старих Римљана, али су због паганске религије којој су били одани до Василијевог

Турака (Мађара) Вардариота²³.

У оквиру те категорије треба издвојити једну групу епископија чији називи имају, такође, етимолошку основу словенског порекла. Иако се њихова имена не могу довести у непосредну везу са познатим племенима у Грчкој и Македонији, она ипак указују на словенско порекло становништва настањеног у тим епархијама.²⁴ Такав је случај са епископијама Језера²⁵ у митрополији Ларисе провинције Хеладе, Лиотице (или Љутице)²⁶, затим Великије²⁷ и Вукува²⁸ у Филипопољској митрополији провинције Тракије, као и још једне Великије али у митрополији Филипа провинције Македоније²⁹.

Већина побројаних катедри се налазила на територији црквених провинција које су до почетка иконоборачке кризе припадале Риму, а од 732. године су постепено прелазиле у надлежност цариградских патријараха.³⁰ Као такве оне нису пописиване у старијим notiцијама Цариградске цркве, због чега није могуће са сигурношћу одговорити на питање да ли су епископије о којима је реч постојале и пре последњих деценија IX века,

---

времена (867–886), називани Хеленима, *DAI*, с. 50, р. 236. Њихово име потиче од назива пелопонеског утврђења Μοῖνη. Може се претпоставити да је маињанска заједница уобличена након доласка Словена крајем VI и почетком VII столећа, када су остали изоловани од остатка Царства. Изворна сведочанства о епископу Маине, који је био један од суфрагана Коринтске митрополије Пелопонеза, постоје у Дарузесовим notiцијама Цариградске цркве: Μοῖνη, *Notitiae*, n°s 7⁴⁹⁵, 9³⁷⁸, 10⁴⁴⁸; 13⁴⁴⁴; 21¹²² (у notiцији 21 као део Монемвасијске митрополије Пелопонеза). На основу података са печата позната су, такође, и имена двојице тамошњих епископа: Михаила (крај XI века) и Теодосија (XI/XII век), Laurent 1963, n°s 583, 584.

23 Вардариῶται Тоброко су заправо скупина Мађара – односно Турака, како су називани у савременим византијским списима – која је након учешћа у једном походу угарских великаша јужно од Дунава у доба Арпада (895–907) остала трајно настањена на тлу Ромејског Царства, у области Повардарја, Цветковић 2019а, 20сл. У процесу њихове христјанизације важно место је имала вардариотска епископска катедра, која је установљена почетком X века. Податке о њој пружају *Notiције Цариградске цркве*, *Notitiae*, n°s 7³⁰⁸, 10²²⁸, 13⁸³², 21¹⁰³. Виталијен Лоран претпоставља да се печати Антонија, синкела и проедра Туркије (XI век), као и Теофилакта, епископа Турака (прва половина XI века), могу довести у везу са Вардариотима, Laurent 1963, n°s 472, 473. Cf. Laurent 1943, 147–158. У другој повељи цара Василија II (976–1025) Охридској архиепископији (мај 1020) Вардариоти се помињу као део пастве аутокефалне црквене катедре у Охриду (Gelzer 1893, 46), као и у доба архиепископа Теофилакта Охридског, о чему посредно сведочи садржај појединих његових писама (*Theophylactus*, n° 88 р. 461, n° 118 р. 549, n° 126, р. 569, n° 127, р. 571sq). Почетком X столећа, као и у доба цара Јована I Цимискија (969–976), вардариотски епископ је био потчињен солунском митрополиту (*Notitiae*, n°s 7³⁰⁸, 10²²⁸), што је, с обзиром на садржај notiције 13, био случај и крајем XI века (*Notitiae*, n° 13⁸³²), али и у столећима након тога. Вардариотски архијереј је забележен као један од суфрагана солунског митрополита и у доба латинске владавине почетком XIII столећа, Janin 1930, 449. У светогорским архивима је сачуван потпис епископа Вардара Јована, с краја XIII века, *Actes de Chilandar*, n° 4 В, р. 110, n° 5 С, р. 116; *Actes de Iviron III*, n° 67, р. 137 (1295 г.). У питању је био старешина катедре вероватно идентичне са вардариотском архијерејском столицом. Вардариотски старешина је био потчињен солунској митрополији и након пада Царства – о чему сведочи notiција 21, сачињена у доба османске власти, *Notitiae*, n° 21¹⁰³. Епископија је тада била позната под именом Πολεαίνης καὶ Βαρδαριωτῶν. Опширније о статусу Вардариота у византијској државној и црквеној организацији вид. Цветковић 2019а, 19–38.

24 Уп. Коматина 2014, 288–289. Живковић 2002, 251–253.

25 Ἐζερός, *Notitiae*, n°s 7⁵⁶⁹, 9⁴⁴⁰, 10⁵¹⁹, 13⁵⁶⁸.

26 Λυοντίτζα/Λιοτίτζα, *Notitiae*, n°s 7⁵⁸⁶, 9⁴⁵⁷, 10⁵⁴⁴, 13⁵⁹⁴. Као митрополија Λυτίτζης/Λιτίτζης, *Notitiae*, n°s 17¹³², 18¹⁵³, 19¹³⁴.

27 Βελέκεια, *Notitiae*, n°s 7⁵⁹³, 9⁴⁶⁴, 10⁵⁵¹, 13⁶⁰¹

28 Βούκουβα, *Notitiae*, n°s 7⁵⁹⁴, 9⁴⁶⁵, 10⁵⁵², 13⁶⁰²

29 Βελέκεια, *Notitiae*, n°s 7⁶¹⁶, 9⁴⁹⁰, 10⁵⁸⁰, 13⁶³⁰.

30 Коматина 2014, 289.

када их *Нотиције* први пут бележе. О њима, међутим, нису забележена старија сведочанства у другим византијским изворима, као ни у изворима условно речено западне провенијенције. С тим у вези треба истаћи и чињеницу да је током претходних столећа процес християнизације текао по правилу из постојећих црквених средишта, чији су архијереји своју јурисдикцију постепено ширили на суседна подручја насељена варварима (такав је, на пример, био случај са Велегезитима, Стримонцима или Ринхинима)³¹, или су пак у Цариградској цркви обнављане и осниване нове катедре, само без формалних етничких обележја, нпр. аутокефална архиепископија, а онда и митрополија у Патрасу, о чијој улози у християнизацији пелопонеских Словена је не тако давно писао Предраг Коматина.³² Пример Патраске митрополије указује на то да су крајем VIII и почетком IX столећа осниване нове црквене катедре у циљу християнизације одређених варварских скупина, у конкретном случају словенских племена Милинга и Језерита, али то још увек нису биле засебне етничке епископије какве се касније појављују у областима које су насељавали Другувити, Вајунити, Смољани и друга племена. Речено упућује на закључак да принцип конституисања засебних етничких епископија за ромејска племена ипак није примењиван пре друге половине IX века.

Поставља се, следствено томе, питање шта је утицало на то да државни и црквени врх у Цариграду у то доба установе једну до тада непознату праксу у оквирима Константинополске патријаршије. Одговор на посредан начин пружају *Тактике* Лава VI, из којих сазнајемо да је било племена чији су припадници примили свету тајну крштења, али су и даље чували склоност ка старим слободама.³³ Нека од тих племена су наставила са непријатељским држањем према Ромејима, што је свеукупно било показатељ неуспешности дотадашње политике Цариграда у византинизацији. Такав је случај био са Милинзима и Језеритима на Пелопонезу, али и са словенским племенима из околине Солуна, који устају против ромејске власти и током прве половине IX века.³⁴ Препознавши значај који специфична црквена организација може имати у пацификавању неромеја, владајући политички и духовни кругови у Цариграду отпочињу у другој половини IX столећа са конституисањем етничких епископија. Њихова основна функција је била да послуже као институционални оквир путем којег би се поменуте скупине интегрисале у ромејски црквени али и државни и друштвени поредак. То се дешава недуго након завршетка више од једног столећа дуге иконоборачке кризе и коначне победе православља, која је омогућила унутрашњу консолидацију Царства, како на политичком

---

31 У ту групу могуће је, поред осталих, сврстати и Сермисијане (Σερμισιάνοι). Реч је о потомцима Ромеја које је словенски вођа Хакон, приликом пљачкашког похода по Илирику и Тракији у другој деценији VII столећа, заробио и повео са собом у Панонију. Заробљени Ромеји и њихови потомци су током вишедеценијског боравка у аварској земљи, и поред мешања са Бугарима, Аварима и другим народима, очували своју веру и језик, формирајући једну посебну етничку скупину. После 60 година боравка северно од Саве, око 680. године, предвођени извесним Кувером, они долазе на Балкан и настављају се у околини Солуна, у подручје тзв. Керамисијског поља (Κεραμίσσιος κάμπος). *Les plus anciens recueils*, 227f. Занимљиво је, у вези с тим, мишљење археолога Владислава Поповића, који је досељавање Сермисијана на Керамисијско поље, односно у околину Битоља (Пелагонију), довео у везу са деловањем тамошње епископије у Стобију. Црквена катедра у Стобију је, сматрао је Поповић, вероватно представљала духовно средиште Ромеја повратника, који су, како састављач *Чуда Светог Димитрија* пише, и поред вишедеценијског боравка у аварској земљи, остали привржени својој вери, Поповић 1986, 119. Епископи поменуте стобијске епархије учествовали су у раду црквених сабора у Цариграду 681. и 692. године, Mansi 1765, XI, 673, 993. Детаљније о Сермисијанима, вид. Цветковић 20176, 33–43

32 Коматина 2009, 27–52.

33 *Tactica*, 470.

34 Живковић 2002, 121 сл, 244 сл.

тако и на духовном плану, па је већ средином IX века отпочела широка мисионарска делатност усмерена према различитим нехришћанским народима ван али и унутар граница Византије.³⁵ Своју засебну етничку црквену столицу током последњих деценија IX столећа добијају и Бугари, с тим што су њихова војно-политичка снага, као и специфичан положај између Цариграда и Рима, утицали на то да бугарска етничка црква добије аутокефалију. Она се због тога разликује од поменутих етничких катедри унутар Византије и Константинопољске цркве, но, њен случај ипак потврђује тезу о успостављању и ширењу праксе конституисања црквених столица са неромејским етничким обележјима крајем IX века. Питање бугарске цркве посебно је значајно због тога што је она уздигнута на патријаршијски ранг одлуком царског сената, донетом по заповести цара Романа I Лакапина (919–944). У доба Македонске династије, царске интервенције у равни црквене јурисдикције нису представљале реткост. Поменута одлука о унапређењу статуса бугарске цркве, као и њено укидање у доба цара Јована I Цимискија (969–976), донете су без учешћа црквених чинилаца.³⁶ Можемо стога претпоставити да је и конституисање етничких епископија представљало акт на чије су доношење у значајној мери утицали цариградски политички кругови предвођени, вероватно, Василијем I (867–886), у доба чије владавине су „етничке епископије” први пут забележене у изворима.

Етничке епископије се углавном формирају на подручјима на којима су постојале и етничке архонтије,³⁷ о чему сведоче примери Другувитије (и Сагуданије/Сагудатије),³⁸ Вагениције,³⁹ Смољана/Смолена,⁴⁰ Маине⁴¹ и Вардариота,⁴² што недвосмислено указује на синхронизовану делатност државе и цркве. Црквена

35 Коматина 2014.

36 Гюзелев 1999, 99–103. Уп. Тарнанидис 2019, 27–28; Nikolov 2021, 139–157; Hannick 2021, 121–137.

37 О феномену етничких архонтија: Цветковић 2017а (необјављена докторска дисертација), 190 сл; Цветковић 2019б, 82–90.

38 Другувити и Сагудати су настанили подручје западно од Солуна у правцу Верије, *Caminiates*, 8. Поменута словенска племена су учествовала у опсади Солуна око 615. године, потом и у опсади 70-их година истог столећа, *Les plus anciens recueils*, 175, 214. Сведочанство о словенској архонтији теме Солун забележио је Константин Порфирогенит у *Књизи о церемонијама*. Цар пише како су представници Словена поменуте солунске архонтије (Σκλάβοι Θεσσαλονίκης ἀρχοντίας) били део посланства које је боравило код цара Михаила III (842–867), *De cerimoniis*, 219.

39 Вајунити се помињу у опсади Солуна око 615. године, *Les plus anciens recueils*, 175. У науци је одавно прихваћено да је појам Вагениција изведен од назива вајунитског племена, Коматина 2016, 94. О вајунитским архонтима, вид. нап. 12 и 13 у овом раду.

40 Најстарије сведочанство о Смољанима представља натпис из Филипа, настао у доба бугарског кана Пресијана (836–852), који је послао војску на њих, Бешевлиев 1992, 141. Живели су, вероватно, на подручју северозападно од Дrame, Живковић 2002, 246. Иако нема непосредних података о архонтији Смољана, на њено постојање указује чињеница да се у XI столећу јавља тема са њиховим етничким именом, а истовремено постоји и смољанска етничка епископија. С обзиром на праксу забележену код других словенских племена, попут Вајунита и Велегезита, који су првобитно били организовани у виду архонтија, које су пак временом трансформисане у теме, а истовремено су функционисале и епископије са њиховим етничким именима, може се претпоставити да је такав случај био и са Смољанима, Цветковић 2019б, 89–90.

41 У оквиру посебне војно-управне јединице у ромејском тематском систему, са архонтом на челу, функционисала је и заједница пелопонеских Маињана, *DAI*, с. 50, р. 236. Вид. нап. 22 у овом чланку. Укључивање Маињана у ромејски систем отпочело је након обнове византијске власти на Пелопонезу крајем VIII и почетком IX века. Тих година је вероватно установљена пракса да им архонта шаље локални стратег. Уз то, постојала је и обавеза плаћања данка (пактона) у износу од 400 номизми, слично као и код словенских племена на Пелопонезу – Милинга и Језарита, *DAI*, с. 50, р. 232, 234, 236.

42 О вардариотском округу, Цветковић 2019а, 19–38. Вид. нап. 23 у овом тексту.

политика је, дакле, несумњиво следила државну у погледу византинизације Словена и других неромејских племена на тлу Царства. Укључивање варварских скупина у византијску државу одвијало се, иначе, столећима, а посебан замах је добило са ширењем тематске организације. У доба Василија I пак начињени су значајни кораци у христијанизацији, а истовремено се појављују и прве етничке епископије на тлу Балкана. То је уједно и период када у највећој мери престају побуне неромејских племена против централне власти, и отпочиње завршна фаза у пацификацији варвара унутар Царства. Међусобну повезаност предочених чињеница је, чини се, немогуће превидети, а о синхронизованој делатности државе и цркве у даљем процесу интеграције неромејских народа говори и даља еволуција административног статуса етничких архонтија, с једне стране, и готово паралелан развој етничких епископија у територијално-управном устројству Цариградске цркве, на другој страни.

Архонтије, наиме, почев од друге половине X, а посебно током XI и XII века, бивају трансформисане у провинције, односно теме, губећи дотадашња аутономна својства, која су, као специфичне институционалне форме, имале у тематској организацији. Прва међу њима трансформисана је Другувитија, чији је стратег забележен у *Ескоријалском тактикону* (971–975).⁴³ Током XI века у ранг теме је уздигнут и округ Смољана, о чему сведочи акт смоленског стратега и анаграфевса Јована Катафлорона из 1079. године.⁴⁴ У *Спису о подели Ромејског царства* из 1204. забележена је Вагенетија⁴⁵ (проистекла из архонтије словенских Вајунита). *Повеља цара Алексија III Млечанима* из 1198. године, као и поменути *Спис о подели Царства*, потврђују пак трансформацију административног ранга Вардариотског округа.⁴⁶

Након XI века, дакле, приближно у исто време када долази до постепеног укидања етничких архонтија, из извора нестају и етничке епископије које су постојале на истим подручјима. Епископије Другувитије, Смољана/Смолена и Маине функционишу од краја IX до XI века, што је био случај и са епископским столицама Језера, Вукува, као и две Великије – македонске и тракијске. Сагуданија се пак јавља само током XI столећа, након чега јој се губи траг у изворима, док о постојању вагенитијске епископије сведочи, такође, само један помен тамошњег епископа, и то, у овом случају, из друге половине IX века, односно 879/880. године.⁴⁷

---

43 *Les listes de préséance*, 267.

44 *Actes de Lavra*, n° 39, p. 223. Тема Смољана помиње се и у *Титику Григорија Пакуријана* из 1083. године, Lemerle 1977, 155f.

45 *Partitio terrarum*, 220. У документу *Refutatio Marini Geni* из 1205. године, помиње се као провинција али и као катепаникион, Tafel – Thomas 1856, 570. Катепаникиони су временом постали основне територијално-управне јединице провинцијске организације у Царству, наследивши на одређени начин улогу тема, Максимовић 1972, 43 сл. Вагенитија је означена као тема и у списима охридског архиепископа Димитрија Хоматина, *Chomatenus*, n° 37, p. 136; n° 44, p. 161; n° 95, p. 318; n° 104, p. 339, 340; n° 133, p. 406.

46 Округ о којем је реч може се довести у везу са провинцијом/темом Вардара (*Provincia Vardarii*), *Partitio terrarum*, 221, 277. Подаци похрањени у писмима охридског архиепископа Теофилакта говоре да је око 1100. године (војну) команду над Вардариотима или регионом Вардара преузео Константин Дука, *Theophylactus*, n° 88 p. 461, n° 118 p. 549, n° 127, p. 571, p. 575. Cf. Mullett 1997, 94, 129–130, 187, 204, 210. О процесу уздизања етничких архонтија на ранг тема, вид. Цветковић 2019б, 75–96.

47 Изузетке представљају епископија Маине, која се поново помиње након пада Цариграда под османску власт, и то као део Монемвасијске митрополије Пелопонеза (*Notitia*, n° 21¹²²), затим Љутица, која се појављује у notiцијама 17, 18 и 19 (XIV век), али у рангу митрополије (*Notitia*, n° 17¹³², 18¹⁵³, 19¹³⁴), док вардариотског архијереја извори бележе до краја XIII века, као и након пада Царства, вид. нап. 23 у овом раду. Маињанска и вардариотска катедра се појављују изнова у доба

Ако се има у виду чињеница да су архонтије представљале прелазни институционални облик управе, оформљен с циљем постепеног укључивања варавара у византијски административни систем, и да је њихова трансформација у провинције означила завршетак главне фазе у том процесу, може се претпоставити да су сличну улогу имале и етничке епископије на подручју под јурисдикцијом Цариградске цркве. Њиховим конституисањем отпочела је завршна фаза у христјанизацији и византинизацији неромејских и паганских скупина у Царству, која је у највећој мери, барем када је реч Грчкој, Македонији и Тракији, где су деловале етничке епископије, окончана током XI столећа, услед чега у највећој мери нестаје потреба за функционисањем засебних етничких црквених столица.

*

На крају, требало би додати да је унутар Константинопољске патријаршије функционисала и у много чему специфична, на етничким принципима заснована, црквена организација на Криму, са готском катедром. Готи су током сеобе, крећући се са севера Европе, населили делове Крима и ту опстали столећима. Развој општих војно-политичких прилика на Кримском полуострву утицао је и на положај њихове заједнице. Током VIII и IX столећа, након повлачења Византије, они су признавали власт Хазара. Хазарску доминацију сменила је пак током X века превласт Руса, да би у другој половини истог столећа најзначајнији политички фактор на полуострву поново постали Ромеји, па Готи још једном мењају врховног господара.⁴⁸ Тада се оснива и турма Готија унутар ромејског тематског система.⁴⁹ Када је реч о црквеној организацији међу њима, извори сведоче о готском епископу у VIII веку, са седиштем у Дори, који је вероватно био део Грузијске цркве.⁵⁰ Због побуне Гота против Хазара црквена организације је страдала а епископија

османске владавине, дакле у доба када Византијско царство више не постоји, због чега се не може говорити о њиховој обновљеној улози у процесу христјанизације и византинизације. Када је пак реч о митрополији Љутице, она такође, по свему судећи, није имала специфичан положај нити улогу у Константинопољској патријаршији у време када се изнова појављује (XIV век).

48 Ромејску власт на Криму утврдио је цар Јустинијан I (527–565), иако је и пре његове епохе Византија била у одређеној мери присутна у тој области. Велика криза која је потресла Царство у VII столећу одразила се, међутим, на тамошњу ромејску власт, која је током VIII и прве половине IX века била сведена на симболично присуство у Херсону, Vasiliev 1936.

49 Печат царског спатарја Лава, турмарха Готије, сведочи о постојању посебне, на етничком принципу засноване, војно-управне јединице унутар тематске организације на Криму, кроз коју су тамошњи Готи били интегрисани у ромејски војно-административни систем. Печат, по свему судећи, потиче из друге половине X века, прецизније, из периода након 970/971. године, када је цар Јован I Цимискије (969–976), победивши Русе и Печенеге, омогућио јачање ромејског утицаја на Криму, Alekséenko 1996, 271–275.

⁵⁰ Епископ Готије се не помиње у најстаријим notiцијама Цариградске цркве. Из *Житија Св. Јована Готског* сазнајемо пак да је на иконоборачком сабору 754. дотадашњи готски епископ био постављен на положај митрополита Хераклеје Тракијске, услед чега је столица у Готији остала упражњена. Тамошње становништво је због тога желело да њихов земљак епископ Јован буде нови архијереј. После Јовановог повратка из Јерусалима, где је боравио три године, он одлази на рукоположење у Ивирију, након чега преузима епископски трон у Готији, *La Vie de Jean de Gothie*, 79. Као разлог за чин рукоположења готског епископа у Ивирији, у старијој литератури се истиче како су Готи желели да њиховог епископа рукоположи православни архијереј, какав је био Ивирски. Међутим, проблем са таквим становиштем представља чињеница да су православни архијереји били и они у – за Готе – много ближим центрима, попут Херсона, Боспора и Никопсије, вид. Коматина 2014, 306 нап. 366. Из извора сазнајемо још и да је на црквеном сабору 787. године учествовао

се више не помиње у изворима. Са јачањем византијске власти у IX веку отпочиње и обнова тамошње црквене организације. Средином истог столећа је оформљена митрополија Готије, замишљена као велика дијецеза која је требало да обухвати већи број варварских скупина на Криму, јужној Русији и Закавказју, али као таква није није дуго опстала.⁵¹ Убрзо престаје да постоји а од ње остају само две епископије (Готија и Фули), које су добиле аутокефални статус унутар Константинопољске цркве.

Цариград се трудио да на Криму синхронизује делатност војно-управних и црквених органа власти. Тако су три града у којима су столовали стратези – Херсон, Боспор и Сугдеја – били уједно и седишта Константинопољу потчињених аутокефалних архиепископа.⁵² Када се говори о укључивању Гота у војно-управно и црквено уређење, ситуација је била нешто другачија. Готска војно-управна јединица је имала статус турме, дакле нижи ранг у односу на остале ромејске јединице на Криму. Готска црквена јединица је, с друге стране, више пута мењала свој административни ранг од VIII до X столећа – прво је била епископија, затим митрополија, а онда и аутокефална архиепископија потчињена цариградском црквеном престолу, чиме је њен ранг изједначен с другим црквеним катедрама Константинопољске цркве на Кримском полуострву. У погледу војно-управног уређења, Готски округ, међутим, никада није изједначен са другим ромејским јединицама на Криму.⁵³

Извори

Бешевлиев, Веселин (1992): *Първо-български надписи*. София: Българска академия на науките, Археологически институт и музей.

ВИИИИ = Острогорски, Георгије [ур.] (1955): *Византијски извори за историју народа Југославије I*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Actes d'Iviron II = Lefort, Jacques et all. [edd.] (1990): *Actes d'Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204*. Archives de l'Athos XVI. Paris: Académie des inscriptions et Belles-Lettres – Académie d'Athènes.

Actes d'Iviron III = Lefort, Jacques et all. [edd.] (1994): *Actes d'Iviron III. De 1204 à 1328*. Archives de l'Athos XVIII. Paris: Académie des inscriptions et Belles-Lettres – Académie d'Athènes.

Actes de Chilandar = Živojinović, Mirjana et all. [edd.] (1998): *Actes de Chilandar I. Des origines à 1319*. Archives de l'Athos XX. Paris: Académie des inscriptions et Belles-Lettres – Académie d'Athènes.

Actes de Lavra = Lemerle, Paul et all. [edd.] (1970): *Actes de Lavra I. Des origines à 1204*. Archives de l'Athos V. Paris: Académie des inscriptions et Belles-Lettres – Académie d'Athènes.

Alekséenko, Nikolay A. (1996): *Un tourmarque de Gothie sur un sceau inédit de Cherson*. Revue des études byzantines 54. Paris: Institut français d'études byzantines, 271–275.

Кирило, заступник Никите, епископа Готије, cf. Mansi 1766, XII, 994, 1095, 1154; Mansi 1767, XIII, 137, 365, 384; Darrouzès 1975, 62 (26 A, 30 B, 39 D, 38 E, 36 F).

51 Γοθία, *Notitiae*, n° 3⁴², 6¹¹, 7⁷⁷. О готској митрополији, вид. Коматина 2014, 303 сл.

52 Коматина 2014, 304 сл.

53 Γοθία, *Notitiae*, n°s 7⁹⁷, 8¹¹³, 11¹³² 12¹²⁸, 14¹¹³, 15¹⁵⁹, 16¹¹⁷, потом у рангу митрополије: 17⁸⁶, 18⁸⁶, 19⁹³, 20⁴⁶, 21⁷⁰. *Descriptio orbis Romani*, 60. Сачувана су и три печата која су припадала архиепископима Готије, Laurent 1963, n°s 859–861: Јована (почетак XI), Јована (X–XI) и Кесара (XI–XII).

Caminiates = Böhlig, Gertrudis [ed.] (1973): *Ioannis Caminiatae De expugnatione Thessalonicae*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 4. Berlin – New York: Apud Walter de Gruyter et socios.

Chomatenus = Prinzing, Günter [ed.] (2002): *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 38. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

DAI = Moravcsik, Gyula – Jenkins, Romilly James Heald [edd.] (1967): *Constantinus Porphyrogenitus, De Administrando Imperio, vol. I*. – New, Revised Edition. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1. Washington, D. C: Dumbarton Oaks, Center for Byzantine Studies.

Darrouzès, Jean (1975): *Listes épiscopales du concile de Nicée (787)*. Revue des études byzantines 33. Paris: Institut français d'études byzantines, 5–76.

De cerimoniis = Dagron, Gilbert – Fluissn, Bernard [edd.] (2020): *Constantini Porphyrogeniti, Liber de cerimoniis*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 52. Paris: Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance.

Descriptio orbis Romani = Gelzer, Henricus [ed.] (1890): *Georgii Cyprii Descriptio orbis Romani*. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig.

Gelzer, Heinrich (1893): *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche II*. Byzantinische Zeitschrift 2. Leipzig, 22–72.

La Vie de Jean de Gothie = Auzépy, Marie-France (2006): *La Vie de Jean de Gothie (BHG 891)*. Zuckerman, Constantin (ed.), La Crimée entre Byzance et le khaganat Khazar. Paris: Collège de France- CNRS – Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, 69–85.

Laurent, Vitalien (1963): *Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin V/1*. Paris: Institut français d'études byzantines.

Lemerle, Paul (1977): *Le typikon de Grégoire Pakourianos (décembre 1083)*. Cinq études sur le XIe siècle byzantin. Paris: Centre national de la recherche scientifique, 113–191.

Les listes de préséance byzantines = Oikonomidès, Nicolas [ed.] (1972): *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.

Les plus anciens recueils = Lemerle, Paul [ed.] (1979): Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I. Le texte. Paris: Centre national de la recherche scientifique.

Mansi, Johannes Dominicus [ed.] (1765, 1766, 1767, 1772): *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio XI, XII, XIII, XVII*. Florentia.

Notitiae = Darrouzès, Jean [ed.] (1981): *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*. Paris: Centre national de la recherche scientifique, Institut français d'études byzantines.

Partitio terrarum = Carile, Antonio [ed.] (1965): *Partitio terrarum Imperii Romaniae*. Studi Veneziani 7. Firenze: Istituto di storia della società e dello Stato veneziano; Istituto "Venezia e l'oriente"; Fondazione "Giorgio Cini", 125–305.

Seibt, Werner (1999): *Siegel als Quelle für Slawenarchonten in Griechenland*. Nicolas Oikonomides (ed.), Studies in Byzantine Sigillography 6. Washington, D. C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 27–36.

Tactica = Dennis, George [ed.] (2010): *Leonis VI Tactica*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 49. Washington, D. C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Tafel, Gottlieb Lucas Friedrich – Thomas, Georg Martin [edd.] (1856): *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig I*. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

Theophanes = de Boor, Carl [ed.] (1883): *Theophanis Chronographia I*. Lipsiae: B.G. Teubneri.

Theophylactus = Gautier, Paul [ed.] (1986): *Theophylacti Achridensis Epistulae*. Corpus Fontium Historiae Byzantinae 16/2, Thessalonique: Association de recherches byzantines.

Vita Methodii = Grivec, Fran – Tomšič, Fran [edd.] (1960): *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes*. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. IV. Zagreb: Staroslavenski institut.

Литература

Гюзелев, Васил (1999): *Бележки върху йерархическия статус на Българската църква и нейния върховен предстоител през първия век от покръстването 865–971*. Религия и църква в България, София: Гутенберг, 98–107.

Живковић, Тибор (2002): *Јужни Словени под византијском влашћу (600–1025)*. Београд: Историјски институт – Ј. П. „Службени гласник”.

ИНБ = Ангелов, Димитър [пр.] (1981): *История на България II*, София: Българска академия на науките.

ИСН = Ћирковић, Сима [ур.] (1981): *Историја српског народа I*, Београд: Српска књижевна задруга.

Коматина, Предраг (2009): *Оснивање Патраске и Атинске митрополије и Словени на Пелопонезу*. Зборник радова Византолошког института 46. Београд: Византолошки институт САНУ, 27–52.

Коматина, Предраг (2014): *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Коматина, Предраг (2016): *Област Вагениција и епископија Св. Климента*. Зборник радова Византолошког института 53. Београд: Византолошки институт САНУ, 83–100.

Максимовић, Љубомир (1972): *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*. Београд: Византолошки институт САНУ.

Острогорски, Георгије (1959): *Историја Византије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Поповић, Владимир (1986): *Куврат, Кувер и Аспарух*. Старица 37. Београд: Археолошки институт, 103–133.

Тарнанидис, Јоанис (2019): *Појам и канонски положај установе аутокефалије у оквиру организације и управе Источне православне цркве*. Максимовић, Љубомир – Пириватрић, Срђан (ур.), Краљевство и архиепископија у српским и поморским земљама Немањића. Београд: Српска академија наука и уметности – Српски комитет за византологију, 23–29.

Цветковић, Милош (2017а): *Ниже јединице тематског уређења у Византији (9–11. век)* – необјављена докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду.

Цветковић, Милош (2017б): *Сермисијани – Преци појединих влашких скупина? Прилог проучавању порекла влашких заједница на југу Балканског полуострва*. Симеонова, Лиљияна – Тасева, Лора (пр.), Средновековните Балкани като световен крстопът: контакти и обмен, *Studia Balcanica* 32. София: Институт за балканистика с Център по тракологија, Българска академия на науките – Издателска къща „Тендрил“, 33–43.

Цветковић, Милош (2019а): *Једна претпоставка о пореклу и административном положају Вардариота у Византији*. Зборник радова Византолошког института 56. Београд: Византолошки институт САНУ, 19–38.

Цветковић, Милош (2019б): *Принципи интеграције неромејских етничких скупина у тематски систем на Балкану*. Ракоција, Миша (ур.), Ниш и Византија XVII. Ниш: Град Ниш – Универзитет у Нишу – Православна Епархија нишка – Нишки културни центар, 75–96.

Blanchet, Marie-Hélène – Vetochnikov, Konstantinos (2021): *Les usages et les significations du terme « autocéphale » (αὐτοκέφαλος) à Byzance*. Blanchet Marie-Hélène, Gabriel Frédéric, Tatarenko Laurent (eds), *Autocéphalies. L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales (IXe-XXIe siècle)*. Roma: Publications de l'École française de Rome, 47–64.

Grégoire, Henri (1934): *Manuel et Théophobe ou la concurrence de deux monastères*. Byzantion 9. Leuven, 183–204.

Hannick, Christian (2021): *Les cheminements de l'Église bulgare vers une émancipation et une autocéphalie face au patriarcat de Constantinople avant la période ottoman*. Blanchet Marie-Hélène, Gabriel Frédéric, Tatarenko Laurent (eds), *Autocéphalies. L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales (IXe-XXIe siècle)*. Roma: Publications de l'École française de Rome, 121–137.

Janin, Raymond (1930): *Les Turc Vardariotes*. Échos d'Orient 29. Paris: Institut français d'études byzantines, 437–449.

Krsmanović, Bojana (2008): *The Byzantine Province in Change. On the Threshold Between the 10th and 11th Century*. Belgrade – Athens: The Institute for Byzantine Studies of the SASA – The Institute for Byzantine Studies in Athens.

Laurent, Vitalien (1943): *L'évêque des Turcs et le proèdre de Turquie*. Académie Roumaine, Bulletin de la Section historique 23/2. Bucarest: Académie Roumaine, 147–158.

Mullett, Margaret (1997): *Theophylact of Ochrid. Reading the Letters of a Byzantine Archbishop*, Birmingham: Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, University of Birmingham.

Nikolov, Angel (2021): *The Bulgarian Church in the 9th-10th century*. Blanchet Marie-Hélène, Gabriel Frédéric, Tatarenko Laurent (eds), *Autocéphalies. L'exercice de l'indépendance dans les Églises slaves orientales (IXe-XXIe siècle)*. Roma: Publications de l'École française de Rome, 139–157.

PmbZ [641–867] = Lilie, R.-J. et all. [edd.] (1999–2002): *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit [641–867]*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.

PmbZ [867–1025] = Lilie, R.-J. et all. [edd.] (2013): *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit [867–1025]*. Berlin – Boston: de Gruyter.

Rekaya, Mohamed (1974): *Mise au point sur Théophobe et l'alliance de Bâbek avec Théophile (833/34–839/40)*. Byzantion 44/1. Leuven, 43–67.

Tachiaos, Anthony-Emil N. (1993–1994): *Some Controversial Points Relating to the Life and Activity of Cyril and Methodius*. Tachiaos, Anthony-Emil N. (ed.), *Cyrrillomethodianum* 17–18. Thessalonique: Association hellénique d'études slaves, 41–71.

Vasiliev, Alexander A. (1936): *The Goths in the Crimea*. Cambridge, MA: The Mediaeval Academy of America.

Miloš Cvetković

ON THE “ETHNIC BISHOPRICS” OF THE CHURCH OF CONSTANTINOPLE
FROM THE 7TH TO THE 11TH CENTURIES

Christianization had a prominent place in Byzantine policy. By converting barbarian groups that lived outside of the Empire’s borders, Constantinople brought those peoples into its civilizational circle, and they gradually accepted the cultural models and judicial traditions of the Eastern Roman Empire. As for the communities within its own borders, Byzantium tended to manifest a higher degree of political and military domination, but that was not always enough to completely integrate various non-Rhomaic ethnic groups (*ethnoi*) into the Byzantine society. Hence, the state relied on the activities of the Church, whose instruments in the process of Byzantinizing barbarians played an important role.

In that field, the Church of Constantinople acted through an organized network of bishoprics, autocephalous archbishoprics, and metropolitanates, some of which are particularly notable in this regard: first of all, the newly formed episcopal sees whose names testify to the distinctive ethnic composition of their flocks. The most informative sources about them are *Notitiae Episcopatum* of the Church of Constantinople and the documents of ecclesiastical councils. In those sources, they appear in the last decades of the 9th century. The bishoprics in question are *Drougoubiteia*, *Smolaina*, *Bagenitia*, and *Mainē*, as well as *Bardariōtai Tourkoi* (of the Hungarians) and *Sagoudaneia*, which appear slightly later.

In the preceding centuries, the Christianization process was generally launched from existing ecclesiastical centers, whose primates gradually expanded their jurisdiction to include neighboring areas. Alternately, cathedrae could be restored or founded in the Church of Constantinople, but they had no formal ethnic qualifiers, such as the autocephalous archbishopric (and later metropolitanate) in Patras.

Aware of the importance that a particular system of church organization could have in pacifying the non-Byzantine population, the ruling political and ecclesiastical circles in Constantinople began establishing ethnic bishoprics in the second half of the 9th century. That took place shortly after the end of the century-long Iconoclastic Controversy and the final triumph of Orthodoxy, which allowed the Empire to consolidate itself on the inside both on the political and religious level, and already in the mid-9th century, it launched a sweeping missionary campaign that targeted various non-Christian peoples within or beyond its borders.

Ethnic bishoprics were mostly formed in areas where there were ethnic *archontiai*. The synchronized activity of the church and state in the subsequent process of integrating non-Rhomaic peoples is also evidenced by the evolution of the administrative status of ethnic *archontiai*, on the one hand, and the almost parallel development of ethnic bishoprics in the territorial-administrative system of the Church of Constantinople, on the other hand. More specifically, from the second half of the 10th and especially in the 11th and 12th centuries, the *archontiai* transformed into provinces, i.e., themes, losing the hallmarks of autonomy that they, as distinctive institutional forms, had had in the theme system.

After the 11th century, more or less concurrently with the gradual dissolution of ethnic *archontiai*, the ethnic bishoprics that once existed in the same areas disappear from the sources.

Given that the *archontiai* represented a transitional institutional form of governance, established with the aim of gradually integrating barbarians into the Byzantine administrative system, and that their transformation into provinces marked the end of the main stage in that process, it can be assumed that the ethnic bishoprics in the territory under the jurisdiction of the Church of Constantinople had a similar role. Their establishment marked the beginning of the last stage in the Christianization and Byzantinization of non-Rhomaic and pagan groups in the

Empire, which was mostly – at least in Greece, Macedonia, and Thrace, where the ethnic bishoprics were active – completed in the 11th century, consequently removing the need for separate ethnic sees.

Finally, it should be noted that, within the Patriarchate of Constantinople, also functioned the church organization in Crimea with a Gothic cathedra – a church unusual in many aspects and based on ethnic principles. It started as a bishopric and then became a metropolitanate (envisaged as a big diocese intended to include a larger number of barbarian groups in Crimea, southern Russia, and Transcaucasia), and finally an autocephalous archbishopric, equalizing its status with other ecclesiastical sees of the Church of Constantinople on the Crimean Peninsula.